

İSLAM HUKUKUNUN HİDROKARBON KAYNAKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İdris DEMİR*

Özet

Orta Doğu bölgesi sahip olduğu rezervlerinin büyüklüğü, rezervlerin kalitesi, üretim maliyetlerinin düşük olması ve tüketim noktalarına yakınlığı gibi bir takım nedenlerle hidrokarbon endüstrisinde küresel ölçekte hayati bir yer işgal etmektedir. Bölgede yaşanan siyasal gelişmelerin hidrokarbon kaynakları üzerinde çeşitli yansımaları olmuştur. Siyasal gelişmeler, üretim düzeyi, nakliye güzergâhları ve hukuk rejimi yorumlanmaları üzerinde kendisini göstermiştir. Bölgede çeşitli nedenlerle yükselen köktenci akımların etkisiyle İslam hukuku ön plana çıkmıştır. Bu durum, bölgenin başlıca ürünü olan hidrokarbon kaynakları ile ilgili uygulamaların İslam hukuku prensipleri ile uyumlu olması konusunu gündeme taşımıştır. Bölgedeki halklar arasında İslamcı akımların kuvvet kazanmasına paralel olarak bu yaklaşım kendisini daha açık bir şekilde göstermeye başlamıştır. İslam hukukunun hidrokarbon kaynaklarına yaklaşımı prensipleri çerçevesinde hayat bulan Buy-Back anlaşmaları türetilmiştir. Ancak, Buy-Back anlaşmalarının içerisinde bile İslami prensipler ile bağdaşmayan bazı unsurlar bulunmaktadır. İslam hukuku öğeleri ile uyumlu olmaya çalışan hidrokarbon endüstrisi uygulamalarının bir tekâmül çizgisi üzerinde yol aldığına dair gözlemler bulunmaktadır. Bu durumun küresel hidrokarbon endüstrisinin her halkası üzerinde etkili yansımaları olacağına ilişkin ipuçları bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faiz (Riba), Maden, İslam Hukuku, Devlet

THE EFFECT OF ISLAMIC LAW ON HYDROCARBON SOURCES

Abstract

Middle East occupies a vital place in the the hydrocarbon industry in the global scale because of the amount of the big reserves it holds, the quality of the reserves, the low level of production costs and proximity to the consumption points. Political developments in the region have some reflections on the hydrocarbon sources. Political developments have shown themselves on the production levels, transportation routes and interpretations of the judiciary systems. Islamic Law has been fore grounded because of the fundemantalist movements that is rising in the region because of various reasons. This situation has brought the issue of the approach that the practices concerning the main product of the region, hydrocarbon sources, be in accoradance with the İslamic law into agenda. This approach can be felt more evident in parallel to the rise in İslamic movements among the public in the region. Buy-Back agreemnts have been produced as the life form of the effect of the approach of the Islamic law on the hydrocarbon sources. However, there are some issues that are not in conformity with the Islamic law even within the Buy-Back agreements. There are observations that the applications of the hydrocarbon practices

* Yrd. Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 5, Sayı 1, 2010

that are trying to be in confirmity with the Islamic principles are on a progressive line. There are clues that this would have effective reflections on every chain of the global hydrocarbon industry.

Key Words: *Interest (Riba), Minerals, Islamic Law, State*

Giriş

‘Yedi Kız Kardeşler’ çok uzun yıllar küresel hidrokarbon endüstrisini ellerinde bulundurmuş, arama-tarama faaliyetlerinden nakliye unsurlarının neredeyse tümünü elinde bulundurmıştır. Rafinaj ve dağıtım konusundaki baskın güçleri ile de küresel hidrokarbon kaynaklarının gerek üretim gerekse tüketim unsurlarının yegâne belirleyicileri olmuşlardır. Küresel olarak oynanan oyunun ‘kural koyucuları’ olarak hareket etmişlerdir.

Günümüzde, Yedi Kız kardeşler eski etkileri ve güçlerini yitirmişlerdir. Yerlerini ‘Yeni Yedi Kız Kardeşlere’ bırakmışlardır. Bu şirketler Suudi Arabistan’ın Suudi Aramco şirketi, Rusya’nın Gazprom şirketi, Çin’in CNPC şirketi, İran’ın NIOC şirketi, Venezüella’nın PDVSA şirketi, Brezilya’nın Petrobras şirketi ve Malezya’nın Petronas şirketleridir. Büyük çoğunluğu devlet şirketi olan bu yeni güçler küresel petrol ve doğal gaz kaynaklarının ve üretiminin yaklaşık olarak üçte birini ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu Yeni Yedi Kız Kardeşler kural koyucu statüsü almışlar, eski kız kardeşler de kuralları uygulayan unsurlara dönüşmüşlerdir.¹

Küresel petrol endüstrisine yön veren yedi şirket içerisinde bulunan iki unsurun İslam devletleri şirketleri oldukları açık olmakla birlikte bir başka İslam devleti olan Irak’ın milli petrol şirketi olan INOC (Iraq National Oil Company) da yakın bir gelecekte bu statüde değerlendirileceğinin belirtilerini yansıtmaktadır.² Orta Doğu’da bulunan hidrokarbon kaynakları açısından zengin diğer devletlerin de bu bağlamda öneminin gittikçe arttığı açıktır.

Kaynak milliyetçiliğinin etkisiyle Orta Doğu’da bulunan ülkeler uluslararası petrol şirketlerinin kendi toprakları üzerindeki etkinliklerini sınırlandırmış, doğal kaynaklarının geliştirilmesi ve üretilmesi konusunda kendi milli petrol şirketlerinin kontrolünün artmasını sağlamışlardır.³ Yegâne/başlıca gelir kaynağı hidrokarbon kaynaklarından elde edilen kazanımlar olan bu ülkelerde milli petrol şirketleri-dolayısıyla devlet- gerek ekonomik, gerekse sosyal hayatın temelini oluşturmuşlardır. Toplumun ve ülke ekonomisinin sağlık hizmetleri

¹ Carola Hoyos, “The New Seven Sisters: Oil and Gas Giants Dwarf Western Rivals”, *Financial Times*, 11 Mart 2007.

² Carola Hoyos, “Honorary Mention: Iraq National Oil Company”, *Financial Times*, 11 Mart 2007.

³ Paul Stevens, “National Oil Companies and International Oil Companies in the Middle East: Under the Shadow of Government and the Resource Nationalism Cycle”, *Journal of World Energy Law & Bussiness*, Cilt: 1, No. 1, 2008, s. 5.

gereksiniminden eğitim ve iş olanaklarına kadar tüm ihtiyaçlarının bu yolla karşılanması yoluna gidilmiştir.⁴

Ekonomik ve sosyal hayatın temelini oluşturan devlet, kendisini İslami olarak tanımlama yoluna gitmiş, meşruluk kaynağı olarak kendisine din unsuru seçmiştir. Devlet İslami olduğu gibi, yargı sistemi de İslam hukukundan oluşmuştur. Bölgede yükselen köktenci akımların etkisiyle de İslam hukukunun bütün unsurlarıyla uygulanması talepleri hissedilir bir şekilde kendisini göstermeye başlamıştır. İslam hukukunun hidrokarbon kaynakları üzerindeki etkisi de bunun bir parçasıdır. Bahis konusu coğrafyada bulunan devletlerin birer İslam devleti olduğu ve yargı sistemlerinin de İslam hukuku olduğu gerçeğinden hareketle inceleme altındaki konunun etkilerini küresel hidrokarbon endüstrisinin tümü üzerinde hissettireceği açıktır. Bu bağlamda, bu çalışma İslam hukukunun hidrokarbon kaynakları üzerindeki etkisini incelemekte ve bu hukuk sisteminin önümüzdeki zaman dilimi içerisinde, İslami prensiplerin bölgedeki rejimlerin uygulama pratiklerinde daha fazla yer bulacağı öngörüsü ile küresel petrol endüstrisinin halkalarının tümü üzerinde etkisini daha ağırlıklı olarak göstereceği savını ileri sürmektedir.

Mercek altına aldığı konuyu açıklığa kavuşturmak için bu araştırmanın izlediği yol şöyledir: Çalışmanın ilk bölümü İslam hukukunun öğelerinden bahsetmekte ve oluşumunu açıklamaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünün konusu İslam dininde bulunan mezheplerin maden kaynaklarına bakış açılarını çalışma altındaki konunun mülkiyeti, işletilmesi ve vergilendirilmesi açısından ele almaktadır. İslam hukuku bünyesinde 'olması gereken' yaklaşım inceleyen bu bölümden sonraki bölüm ise İslam devletlerinin pratikteki cari uygulamalarını örnekleyip 'olanı' ortaya koymaktadır. Hidrokarbon sektöründe İslam hukukuna uygunluk kaygılarıyla formüle edilen Buy-Back anlaşmalarının gerek hidrokarbon endüstrisinin kendi dinamikleri açısından gerekse İslam hukukuna uygunluk derecesi açısından irdelenmesi ise çalışmanın son bölümünün konusudur.

İslam Hukuku: Öğeleri, Oluşumu

İslam hukukunun oluşum süreci içerisinde birincil ve ikincil kaynakların varlığından söz etmek mümkündür. Kur'an ve Sünnet İslam hukukunun birincil kaynaklarını oluştururken icma ve kıyas da ikincil kaynaklarını oluşturmaktadırlar.

Kur'an, kelime anlamı olarak okumak, toplamak, herhangi bir bilgiyi akılda tutmak, açıklamak, toplayıp bir araya getirmek, beyan etmek gibi anlamları içerisinde barındırır. Kur'an'ın anlamı bir terim olarak ele alındığında ise kazandığı anlam şu şekildedir: "Özel bir ulak olan vahiy meleği Cebrail vasıta-

⁴ Valerie Marcel, *Oil Titans National Oil Companies in the Middle East*, (London: Royal Institute of International Affairs, 2006), s. 122.

siyla, içeriği akıl ile irdelenemeyecek bir şekilde son Peygamber olan Hz. Muhammed'in kalbine yerleştirilen, bir yandan hafızalara yerleştirilirken diğer taraftan yazı ile tespit edilmiş olunan, ibadetlerde okunurken gündelik davranışlara ilaveten ölüm sonrası yeniden dirilme hakkında en üstün metinsel kaynak değeri taşıyan varlığı ve nüfuzu ilahi güvenceye nail olmuş olan ve mütevatir olarak aktarılagelmiş son ilahi kitaptır.⁵ Bir başka ifade ile Kur'an-ı Kerim, Allah kelamıdır.⁶ Kur'an'ın içeriğini oluşturan temel meseleler arasında inanç konuları, ibadet konuları, aile ve toplum düzenine ait konular, ahlaki prensipler, peygamberlerin ve geçmiş milletlerin kıssaları, ahiret hayatı, mükâfat ve ceza ile pozitif bilimlere ait unsurlar bulunmaktadır.⁷

İslam hukukunun birincil kaynaklarından bir diğeri olan Sünnet, sözlük anlamı ile örnek, adet, yol, davranış ve gidiş gibi manaları içerisinde barındırmaktadır. Sünnet kelimesinin terim olarak anlamı ise Hz. Muhammed'in söz, iş, davranma biçimi ve hareket tarzı ile uygun bulup desteklediği hususları ifade etmektedir. Kendisine sorulan bir soruya verdiği cevap Sünnet kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Ayrıca Hz. Muhammed'in ashabına yönelttiği öğüt, uyarı, buyruk, Kur'an-ı Kerim'in yorumlanması tarzı da Sünnetinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.⁸ Hz. Peygamber'in bütün Müslümanlar için ortaya koyduğu bir model olan Sünnet, her zaman ve mekânda geçerliliğini koruyacak olan temel ilkelerden ve bu doğrultuda ortaya konulmuş örnek tavır ve davranışlardan oluşmaktadır.⁹

Sahih geleneğin en önemli dayanaklarından biri de icmadır.¹⁰ Sözlük anlamı ile birleştirmek, derleyip toparlamak, herhangi bir işi sağlam yapmak, herhangi bir konuda fikir birliği etmek manalarını taşımaktadır. Fıkıh terimi olarak ise, Hz. Muhammed'in vefatından sonraki bir zamanda Hz. Peygamberin ümmetinin veya önde gelen din adamlarının İslam Hukuku ile ilgili fikir birliğine varmaları olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte icma kelimesi, Müslümanların tümünün ortak olarak kabul ettikleri dini hükümleri ifade etmek

⁵ Sadık Kılıç, "Kur'an", *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: Mehmet Paçacı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), s. 14.

⁶ Tahsin Görgün, "Kur'an: Vahyin Özü", *İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Bünyamin Erul, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), s. 55.

⁷ Abdülhamit Birişik, "Kur'an-ı Kerim'i Bilmek", *İslam'a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, Editör: Hayati Hökelekli, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), s. 122, 123.

⁸ Hüseyin Algül, "Hz. Muhammed'i Bilmek", *İslam'a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, Editör: Hayati Hökelekli, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), s. 177.

⁹ Bünyamin Erul, "Sünnet", *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: Mehmet Paçacı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), s. 30.

¹⁰ Hayreddin Karaman, "İctihad ve Tecdid", *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: Mehmet Paçacı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), s. 59.

için de kullanılmaktadır. Dinin temel ilkeleri açısından ulemanın tasvibinin alınmasıdır.¹¹

İslam hukukunun ikincil kaynaklarından bir diğeri de kıyastır. Kelime anlamı olarak ele alındığında kıyas, ölçme, takdir, eşitlik gibi manalara geliyor olmakla birlikte herhangi bir şeyi başka bir unsura takdir edip uydurmak anlamında kullanılmaktadır. Fıkıh literatüründe ise bir akıl yürütmeyi ifade etmektedir. Hakkında açık bir hüküm bulunmayan bir konunun hakkında açık bir hüküm bulunan bir başka konu ile arasındaki benzerlik, ortak özellik ve bağlantılardan yola çıkarak hüküm belirlemek anlamına gelmektedir. Kıyas, hâlihazırda elde bulunan deliller ve veriler ile yola çıkarak salt düşünce ve yorumlama yoluyla doğruya ulaşma anlamında kullanılmaktadır.¹²

İslam hukuku ile diğer beşeri hukuk sistemleri karşılaştırıldığında iki sistem arasında bir kısım temel farklar olduğu göze çarpmaktadır. İslam hukuku, kaynağı itibariyle ilahidir. Kur'an-ı Kerim'e, vahye dayanmaktadır. İslam Hukukunun gerek Hz. Muhammed'in gerekse diğer âlimlerin uygulamalarına-içtihatlarına- dayanan unsurlar da ilhamını, ölçüsünü ve kökeninin yine vahiyden, Allah'ın kelmından almaktadır. Bunun yanı sıra beşeri hukuk sistemlerinde bulunan cezai yaptırımların etkisi dünya hayatı ile sınırlı iken, İslam hukukunun yaptırımları ebedi hayata da taşınmaktadır.¹³ Bu nedenle İslam hukukuna aykırı hareket etmek bir nevi günah işlemek anlamına da gelmektedir.

Mezhepsel Yaklaşımlar

Hidrokarbon kaynakları İslam Hukuku çerçevesinde ele alındığında iki çeşit incelemeye yola çıkmak gerekmektedir. İnceleme konusu olan madenlerin mülkiyeti ve vergilendirilmesi başlıca inceleme konularını oluşturmaktadır.¹⁴ Hidrokarbon kaynaklarının incelenmesi çalışmalarında İslam hukukçularının bir kısmı madenlerin işletilmesi çalışmalarının da içeriğe dâhil edilmesi görüşünü benimsemektedirler.¹⁵ İslam Hukukunun birincil kaynaklarını oluşturan Kur'an ve Sünnet maden kaynaklarının inceleme konusu olan özellikleri

¹¹ İbrahim Hatiboğlu, "Dini Bilgi ve Hükümlerin Kaynağı", *İslam'a Giriş Temel Esaslar*, Editör: Süleyman Uludağ, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), s. 118.

¹² İbrahim Hatiboğlu, "Dini Bilgi ve Hükümlerin Kaynağı", s. 120.

¹³ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 13*, İnceleme Kurulu: Bekir Topaloğlu ve diğerleri, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), s. 3.

¹⁴ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), s. 222-224.

¹⁵ Hamza Aktan, "Maden", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 27*, İnceleme Kurulu: Bekir Topaloğlu ve diğerleri, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), s. 306.

üzerinde kesin yargılar ve hükümler belirtmemişlerdir. İslam Hukukunun ikincil kaynaklarını oluşturan icma ve kıyas hükümlerinin daha ağırlıklı olarak incelenmesi çerçevesinde inceleme konusu olan alanlar ile ilgili olan uygulamalar belirlenmiştir.

İslam'ın ilk ortaya çıktığı ve yayıldığı dönem içerisinde gerek Arap Yarımadasında gerekse İslam hükümlerinin uygulandığı diğer coğrafyalarda maden işletmeciliği ve ticaretinin pek gelişmemiş olduğu bir gerçektir. Bunun neticesinde madenlerin vergilendirilmesi, mülkiyeti ve işletilmesinin hükümleri çok açık ve belirlenmiş çerçevelere sahip olmamıştır. Sınırlı sayıdaki uygulama ve yaklaşım İslam Hukukunun bu konudaki tatbikatı üzerinde etkili olmuştur. Hangi tür madenlerin zekâta tabi olduğu, hangilerinin olmadığı, hangi tür madenin ne kadar vergilendirmeye tabi tutulacağı ve mülkiyetinin kime ait olduğu konusunda farklı görüşlerin öne sürülmesinin temel sebebi budur.¹⁶ Farklı mezheplerin inceleme konusu olan alan ile ilgili yaklaşımları küçük de olsa çeşitli farklılıklar içermektedir.

İslam Hukukunun incelenmesi neticesinde ortaya çıkan duruma göre gökte ve yerde mevcut olan her şey Allah'ındır. Hakiki Malik Allah'tır. İnsanoğlu âlemde mevcut bulunan unsurlardan istifade edip kendilerine fayda sağlamakta serbesttir. İslam dininde mülkiyetin kaynağının İlahi olduğu inancı sebebiyle bu hak mukaddes olarak değerlendirilmiş ve ihlal edilmemesi inancı yerleşmiştir.¹⁷ Çalışmanın konusu olan madenlerin mülkiyetini de bu çerçeve içerisinde ele almak gerekmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu maden kaynaklarının bulunduğu toprakların herhangi bir şahsın mülkiyeti altında bulunmaması durumunun da göz önüne alınması gerekmektedir. Bu durumlarda ilgili kaynakların işletilmesi için ikta sisteminin uygulanması mümkün olabilmektedir. İkta, kamu otoritesinin tasarrufu altında bulunan taşınmaz malların ve arazilerin mülkiyeti, faydalanma hakkı veya işletmesinin şahıslara verilmesi olarak adlandırılmaktadır. Hz. Muhammed, çok sayıda kişiye farklı nedenlerle ikta vermiştir.¹⁸ Hz. Peygamber'in yaptığı iktalar arasında madenlerin de bulunduğu bilinmektedir. Hz. Muhammed'in Bilal bin Haris el-Müzeni'ye Kabele isimli geniş bir araziye içindeki altın madenleri ile birlikte ikta ettiği bilinmektedir.

İslam Hukukuna göre madenler iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar zahir ve batın mineraller olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Zahir madenler, yüzeyde ve/ veya açıkta bulunan madenlerdir. Bunlar su, sülfür ve

¹⁶ İLMİHAL 1 İman ve İbadetler, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), s. 450.

¹⁷ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985), s. 14.

¹⁸ Mustafa Demirci, "İkta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 22*, İnceleme Heyeti: Bekir Topaloğlu ve diğerleri, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), s. 43.

nafta gibi unsurları ihtiva etmektedir. Batın madenler ise yeraltında saklı halde bulunan altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden oluşmaktadır.¹⁹ Batın ve zahir madenlerin mülkiyeti, işletilmesi ve vergilendirilmesi mezhepler arasında farklılıklar gösterebilmektedir.

Hanefi mezhebinin ilgili hükümlerinin incelenmesi neticesinde ortaya çıkan duruma göre madenleri üç türde sınıflandırmak gerekmektedir. Bunları katı madenler, katı maddeler ve sıvı maddeler olarak birbirlerinden ayırmak gerekmektedir.

Altın, kurşun, gümüş, bakır ve demir gibi ateşte eriyen ve farklı şekil alabilen unsurlar katı madenler olarak tanımlanmışlardır. Kireç, kireç taşı, yakut, sürme, zırnık ve sürme gibi taşlar da katı maddeler olarak nitelendirilmiştir. Çalışmanın ana konusu olan hidrokarbon kaynaklarını oluşturan petrol gibi unsurlar da sıvı madenler tanımının içerisine alınmaktadırlar.

Katı madenler vergilendirilirken humus (beşte birinin vergiye tabi olması) hükümleri uygulanır. Katı maddeler ve sıvı maddeler için bu hüküm geçerli değildir. Söz konusu madenlerin öşür topraklar veya haraç topraklarda bulunması arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Vergi kalemi olarak elde edilen humuslar, harcama kalemleri çerçevesinde incelendiklerinde ganimetlerin harcandıkları alanlara yönlendirilmektedirler.²⁰

Bulunan madenler beşte bir oranında zekâta tabi tutulduktan sonra izlenen uygulama bulunan madenin şahıs mülkünde veya herhangi bir kimsenin mülkiyeti altında olmayan açık arazide bulunmuş olmasına göre değişir. Eğer bulunan maden herhangi bir şahsın mülkiyeti altında bulunan topraklarda bulunmuş ise ilgili maden mülk sahibine aittir. Eğer bulunan maden herhangi bir kimsenin tasarrufu altında bulunmayan açık topraklarda ise, söz konusu maden (beşte bir oranında vergilendirildikten sonra) bulan kişiye ait olur. Bunun yanı sıra, madenlerden ateşte erimeyen ve şekil almayan sıvı (petrol) ve katı olanlarının zekâta tabi tutulması gerekmemektedir.

Hanefi mezhebinin bu kanısı çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus bulunmaktadır. Ebu Hanife'ye göre eğer maden bir kişinin mülkü olan evde bulunuyorsa beşte bir oranında zekât vermek gerekmez. Bunun nedeni ise madenin toprak altında yaratılmış diğer parçalar/unsurlar ile birlikte bulunduğuudur. Toprak altındaki diğer unsurlar nedeniyle herhangi bir vergi verilmediği gibi bu madenler için de vergi verilmesi gerekmemektedir. Ancak, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre böyle madenlerden beşte bir oranında vergi alınması gerekmektedir.²¹

¹⁹ Michael Bunter, "Sovereignty over Minerals and Petroleum in the Islamic Law and the Question of Ownership", *OGEL*, Cilt. 4, No. 1, 2006, s. 14.

²⁰ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi Cilt 3*, Tercüme: Ahmet Efe ve diğerleri, (İstanbul: Risale Basın Yayın Dağıtım, 1990), s. 285.

²¹ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi Cilt 3*, s. 286.

Maliki mezhebine göre Allah Teâlâ'nın toprak altında yarattığı unsurlar olan madenlerin yerin altından çıkarılıp elde edilmesi ve işlenmesi için belirli bir kısım emek ve tasfiye işlemine ihtiyaç duyulmaktadır. Madenlerin mülkiyeti incelenirken yapılan sınıflandırma neticesinde madenler üç gurupta incelenmektedir.

Herhangi bir kimsenin mülkiyeti altında olmayan topraklarda bulunan madenler devletin aidiyeti altında değerlendirilmektedirler. Yönetim organı olan devlet bu madenlerin işletilmesini herhangi bir Müslüman şahsa verebilir veya bütün toplumun menfaatine sunma açısından devlet hazinesine devredebilir ve ilgili madenin işletilmesini bu yolla sağlayabilir. İlgili sınıflandırmanın ikinci kısmını herhangi bir şahsın kendi mülkü bünyesinde bulunan topraklarda keşfedilen madenler oluşturmaktadır. Bu konuda Maliki mezhebi içerisinde iki farklı görüş mevcuttur. Bir görüşe göre bu madenler mülk sahibinin aidiyeti altında olduğu görüşünü benimsemekte iken bir diğer görüş ise bu madenlerin mülk sahibine mahsus olmadığını belirtmektedir. Şahıs arazisi içerisinde bulunan madenler de –toplumun tümünün yararı için- devlete ait olarak değerlendirilmektedir. Savaş veya barış yolu ile devletin genişlemesi neticesinde elde edilen yeni topraklarda bulunan madenler ise maden mülkiyeti sınıflamasının üçüncü ayağını oluşturmaktadır. Bu konudaki uygulamalar da üzerinde konuşulan toprağın statüsüne göre değişiklik arz etmektedir. Savaş yolu ile devletin gücü kullanılarak elde edilen topraklarda bulunan madenler devlete aittir. Herhangi bir barış anlaşması çerçevesinde sulh yoluyla elde edilen topraklarda bulunan madenler ise toprak sahiplerinin –Müslüman olarak yaşamadıkları sürece- kendi aidiyetlerinde değerlendirilmektedir. İlgili toprak sahipleri İslam dinine mensup olurlarsa ilgili maden kaynakları devletin tasarrufu altına nakledilir. Maliki mezhebinde madenler ile ilgili tasarruflar mutlak olarak devlete havale edilmiştir.

Madenlerden alınacak olan vergi çeşitli sınıflandırmalara tabidir. Aynı madenin bir damarından alınan vergi ile diğer tarafından alınacak verginin oranlandırılması bir birinden farklılık gösterebilmektedir. Malik mezhebine göre, bir maden ocağından ikinci kez çıkarılan maden, daha önce ilk kez çıkarılana eklenir. Madenlerin damarları birbirine eklenemedikleri gibi maden ocakları da birbirlerine eklenmezler. Madenler ile ilgili vacip olan zekât miktarı kırkta bir olarak belirlenmiştir.²² Madenlerin vergilendirilmesi neticesinde elde edilen zekât gelirlerinin harcanacağı sekiz grup insan ise Tevbe Suresinin 60. Ayetinde belirtildiği üzere şu kişilerden oluşmaktadır: fakirler, düşkünler, esaretten kurtarılacaklar, borçlular, Allah yolunda cihat edenler, zekât toplama memurları ve kalbi İslam'a ısındırılacak kimselerden oluşmaktadır.²³

²² Abdurrahman Ceziri, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, Çeviren: Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), s. 875.

²³ Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (Ankara: Diyanet

Şafii mezhebi batın(saklı) mineralleri toprak sahibinin aidiyetinde değerlendirmekte zekât ödenmesi koşuluyla işletilebilmesine olanak tanımaktadır. Zahir madenler –şahıs toprağı içerisinde bulunsalar dahi- herhangi bir kimsenin aidiyeti altında değerlendirilmemektedir. Toplumun tümünün genel yararına sunulmaktadır. Toprak sahibi kendi ihtiyacını karşılayacak olan miktarı aldıktan sonra ilgili kaynaklar toplumun tümünün faydasına sunulmaktadır. Zahir ve batın madenlerin devlet toprakları içerisinde bulunması durumunda ise yapılan uygulama şudur: devlet topraklarındaki zahir madenler ve batın madenler bütün toplumun malıdır. Devlet topraklarındaki zahir madenlerden bütün toplum istifade edebilmektedir. Batın madenler ise başka yatırımcıların işletmesi bünyesine devredilebilmektedir.²⁴

Şafii mezhebi, bir madenden çıkarılan ürünlerin kendisini bir çeşit nema olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle zirai ürünler ile bir nevi benzerlik söz konusu olmaktadır. Şayet çıkarılan maden kaynağı bir ise ve etkinlik peş peşe sürüyorsa buradan çıkarılan ürünlerin bir kısmı diğerine eklenir. Elde edilen meyvelerin birbirlerine ilave edilmesine benzer bir durumdur. Birinci olarak çıkarılan madenin çıkarılan şahsın mülkiyeti altında kalmaya devam etmesi şartı bulunmamaktadır. Madenin çıkarıldığı ocağın ve sahanın aynı olması yeterlidir. Vergilendirmeye devam edilmektedir. Ancak, ürünler birkaç farklı ocaktan ve sahadan çıkarılıyorsa bu ürünler birbirlerine ilave edilemezler.²⁵

Hanbelî mezhebi maden tanımını yaparken madenin Allah'ın yarattığı, toprak altından çıkarılmasına rağmen toprak cinsinden olmayan unsurları tanımlamaktadır. Madenlerin mülkiyeti konusu ele alındığında, altın, gümüş ve bakır gibi katı madenler, içerisinde buldukları toprağın aidiyeti neticesinde sahip olunurlar. Bu unsurlar toprağın birer parçası olup diğer taş ve kayalar gibi değerlendirilmektedirler. Petrol ve diğer benzeri sıvı maddeler herhalde mübah olarak değerlendirilmektedirler. Bu unsurları yeraltından çıkarıp işleme imkânı bulunmaktadır. Ne var ki, her hangi bir kişinin bir başkasının mülkiyeti altında bulunan toprağa girerek sıvı halde bulunan bu madenleri çıkarması mekruhtur. Toprak sahibinin rızasının alınması durumunda bu mekruhluk ortadan kalkmaktadır. Hanbelî mezhebinde madenlerden alınacak zekâtın miktarı kırkta bir olarak belirlenmiştir ki bu durum Şafii mezhebi için de aynı oranda bulunmaktadır.²⁶

Caferi ekolü içtihat kapısını açık bırakmaya devam etmektedir. Toplumun değişen ihtiyaçlarına göre yeni kanunlar oluşturulması için belirli oranda bir esneklik ortaya çıkmaktadır. Ancak bu esnekliğin hidrokarbon endüstrisinin her

İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), s. 41.

²⁴ Michael Bunter, "The Islamic Law and Petroleum Developments in the Countries of North Africa and the Arabian Gulf", *OGEL*, Cilt. 1, No. 4, 2003, s. 14.

²⁵ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi Cilt 3*, s. 290.

²⁶ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi Cilt 3*, s. 291–292.

aşamasında hissedilebilir bir oranda kendisini göstermiş olmaktan uzak olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu ekol hidrokarbon endüstrisinde hiçbir şekilde özel şirketlerin maden kaynaklarına sahip olmaları yaklaşımını benimsememektedir. Arama tarama ve üretim etkinlikleri kesinlikle devletin bir ekonomik etkinliği bünyesinde değerlendirilip ele alınmalıdır. Bunun sebebi ise sadece devletin toplumun bütün kesimlerinin faydasını gözetip bu doğrultuda hareket edeceği düşüncesidir.²⁷

Pratikteki Uygulamalar

İslam hukuku madenlerin mülkiyeti, vergilendirilmesi ve işletilmesi konusunda farklı mezheplerinin detaylı açıklamalarının bulunmasının yanı sıra pratikteki uygulamalar farklılıklar göstermektedir. Bu tartışmayı, İslam toplumunda devletin yeri ve rolü çıkarsamalarından bağımsız olarak ele almamak gerekir. Devletin varlık sebebi, sosyal adalet ve güvenliği sağlamasıdır. Bireyler devlete itaat ile yükümlüdürler (Nisa Suresi 59. Ayet). Bu durum Mecellenin 58. maddesinde de kendisini belirtmektedir: devlet, zulümden şiddetle kaçınarak cemiyetin menfaati neyi gerektiriyorsa onu yapmak zorundadır.²⁸

Mukaddime isimli eserinde İbn-i Haldun, devletin ekonomik etkinlikler içerisindeki rolü ile ilgili uyarılarda bulunarak devletin ekonomik hayatın içerisinde doğrudan yer almaması gerektiği, aksine bir nevi düzenleyici rolü olması gerektiğini belirtmektedir. Aynı elde toplanmış politik ve ekonomik gücün ileride despotizme yol açabileceği uyarılarında bulunmuştur. Bu uyarıların yerinde olduğunun emareleri farklı ülkelerin günümüzdeki çeşitli uygulamalarından da anlaşılmaktadır.²⁹

İslam çerçevesinde ortaya konan devlet anlayışı ve yapısında hukukun belirleyici rolü ağırlık taşımaktadır. Varılan her hüküm ve ortaya konan her türlü sonuç, İslam hukuku bağlamında bir delile kavuşturulmaya çalışılmış, ana teori bu yaşamsal teori üzerine oturtulmaya çalışılmıştır. Hukukun hayata geçirilmesi için ise devletin varlığı ve hakkaniyet içerisinde işleyişi kaçınılmaz bir zorunluluk halini almıştır.³⁰

²⁷ Arash Nazhad, “The Link Between Islamic Law and Hydrocarbon Agreements”, *Journal of Islamic Law and Culture*, Cilt. 10, No. 2, 2008, s. 168.

²⁸ Ahmet Tabakoğlu, “İslam Medeniyetinde İktisadi Hayat”, *İslam’a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: Mehmet Paçacı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), s. 346.

²⁹ Michael Bunter, *An Introduction to the Islamic Law and to its Effect on the Upstream Petroleum Sector*, (Dundee: CEPMLP, 2003), s. 20.

³⁰ Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 9*, İnceleme Kurulu: Bekir Topaloğlu ve diğerleri, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994), s. 238.

Devlet bir toplumda gücün sıralandırılması olarak da adlandırılabilir. Devletin bir kısım kurumları olması gerekmektedir. Yasal otorite olunabilmesinin yolu hukuku düzenleme yetkisine ve gücüne sahip olmaktan geçmektedir. Bir devletin belirli bir ideoloji sistemi tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Hükümet etkinliklerinin meşruluk kaynağının yasallaşması aldığı bu dayanak noktasına bağlıdır. Herhangi bir devletin ideolojik tabanı bir şekilde İslam dinine dayandırılıp meşruiyet bu şekilde sağlanıyorsa söz konusu devlet bir İslam Devleti olarak tanımlanabilmektedir.³¹

İslam devleti, nev-i şahsına münhasır bir sosyal refah devleti olarak nitelendirilmektedir.³² Dini inanışlar, ekonomik çıkarsamalar ile belirli bir oranda ilişkilendirilmiştir.³³ Kur'an İslamiyet ve Müslümanlar açısından Allah'ın sözleri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle ortaya koyduğu temel ekonomik ve siyasal prensipler zamana ve mekâna bağımlı olmaktan uzaktır. Bütün mezhepleri kapsamakta ve bağlamaktadır. Bir ekonomi ve siyasal sistem bu prensipleri kendi sisteminin temeline oturtursa İslami olarak nitelenebilmektedir.³⁴

Suudi Arabistan, İran, Suriye, Mısır, Libya, Pakistan, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri ve Sudan gibi ülkelerin Anayasalarında açık bir şekilde belirtildiği üzere İslam hukuku devletin kanunlarının temelini teşkil etmektedir ve/veya ana unsurunu oluşturmaktadır.³⁵ Orta Doğu ve Kuzey Afrika gibi küresel hidrokarbon kaynaklarının büyük bir kısmını bünyesinde barındıran bu coğrafyadaki devletler genel olarak kendilerini İslam devleti olarak tanımlamaktadırlar. Bu nedenle, bu devletlerin politikalarının ve uygulamalarının bu doğrultuda olması beklenmektedir.

Ne var ki Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki bu devletlerin büyük bir kısmı günümüz itibarıyla bir çeşit sosyal refah devleti gibi hareket etmekten uzak bir görünüm vermektedirler. Bu devletler, petrol zenginliğini bazı ekonomik ve etik yatırım ya da ihtiyaç kıstaslarına öre değil de asıl olarak yandaşlar ve sadık destekçiler edinmek için bunların desteklerinin devamı için ekonomik kazanım-

³¹ Fred Donner, "The Formation of the Islamic State", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 106, No. 2, 1986, s. 285.

³² Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), s. 128.

³³ Nancy Davis ve Robert Robinson, "The Egalitarian Face of Islamic Orthodoxy: Support for Islamic Law and Economic Justice in Seven Muslim-Majority Nations", *American Sociological Review*, Cilt: 71, No. 2, 2006, s. 167.

³⁴ Hossein Askari ve Roshanak Taghavi, "The Principle Foundations of an Islamic Economy", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, Cilt: 58, No. 235, 2005, s. 187.

³⁵ Al Suawaidi, "Development of the Legal Systems of the Gulf Arab States", *Arab Law Quarterly*, Cilt: 8, No. 2, 1993, s. 290.

ları bölüştür(me)me yoluna gitmeyi seçmektedirler.³⁶ Bu ülkelerde devlet klasik bir rantiyeci devlet anlayışı ile hareket ediyormuş izlenimini vermektedir. Nitekim ekonomik etkinlikler içerisinde asıl görevi düzenleyici olan devlet, bu ülkelerde ekonominin kendisi olmaktadır. Bu durumun temel İslami prensip ve doktrinlerle bağdaşmadığı ise açıktır. Yönetim sadece belirli bir grup ailenin elinde toplanmakta, kararlar çok dar bir çerçevede alınmaktadır. Ancak başta Suudi Arabistan olmak üzere bu durumda bulunan ülkelerde yalnızca kişisel etkiler ile karar alınması sürecinden daha resmi, profesyonel ve bürokratik karar alma süreçlerine doğru yol alınması çalışmasının yapıldığını belirtmekte fayda vardır.³⁷

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki bu devletlerin sistemlerinin İslam devleti olmasına rağmen birer refah devleti olarak hareket etmemeleri gibi yasama sistemleri İslam hukuku olmasına rağmen bazı uygulamalarının İslam hukuku ile bağdaşmaktan uzak bir görüntü içerisinde olduğunu belirtmek gerekmektedir. Maden yataklarının hukuki durumu bu konu altında değerlendirilmelidir. Maden kaynaklarının toplumun tümünün yararına sunulması düşüncesinden yola çıkılarak söz konusu madenin şahıs arazisinde olup olamamasına bakılmaksızın vergilendirilmesi ve işletilmesi sadece devletin kontrolüne bırakılmıştır.

Ürdün Maden Kanununun ikinci maddesine göre Ürdün Haşimi Krallığında bulunan bütün madenler, yeraltında, yer üstünde iç denizlerde veya kıta sahanlığında bulunduğu bakılmaksızın devletin aidiyeti altındadır. Suudi Arabistan Krallığı Maden Kanununun birinci maddesi, Irak Anayasası Kuveyt Anayasası yirmi birinci maddesi ve Mısır Anayasası on birinci maddesi belirtilen alanlarda bulunan enerji kaynaklarının tümünün devletin olduğunu açıkça belirtmektedirler.³⁸ Diğer Müslüman ülkeler de benzer bir yaklaşım uygulayarak bu kaynakların halkın tümünün refahı açısından uygun bir şekilde kullanımı için devleti yetkili kılmaktadır.

Maden kaynaklarının neden devletin aidiyeti altında ele alındığını Suudi Arabistan Maden Kanunu şu şekilde açıklamaktadır:

Kamu refahı devlete emanet edildiği ve ulusal gelirin idaresinden devlet sorumlu olduğu için, devlet kanun ile ister yeraltında bulunsun ister yüzeyde bulunsun her türlü maden oluşumunun sahibidir. Madenlerin aidiyeti toprak aidiyetine bırakılamaz, çünkü bu durum toprakların birden fazla kişiye ait olması durumunda madenin de parçalara ayrılmasına neden olacaktır. Bu durum,

³⁶ Sami Zubaida, *İslam Halk ve Devlet*, Çeviren: Sami Oğuz, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), s. 243.

³⁷ Nawaf Obaid, *The Oil Kingdom at 100 Petroleum Policymaking in Saudi Arabia*, (USA: Washington Institute for Near East Policy, 2000), s. 5.

³⁸ Walied El-Malik, "State Ownership of Minerals Under Islamic Law", *Journal of Energy and Natural Resources Law*, Cilt: 14, No. 3, 1996, s. 316, 319.

madenlerin uygun olmayan bir şekilde işlenmesine yol açacak, hatta bazı durumlarda madenin işlenmesini imkânsız kılacaktır. Buna ilaveten, madenlerin yeraltından çıkarılması şahısların isteklerine bırakılabilir ancak uygun işleme ve yeraltından çıkarma koşulları genel bir politika gerektirir. Bununla birlikte, madenleri belirli bir aidiyet olmadan sahip olunan bir refah aracı olarak değerlendirebilirsek bu durum devletin bu kaynakları takip etme ve yeraltından çıkarıp işleme becerisinin zayıflamasına neden olacaktır ve bu kaynakları keşfeden herhangi birinin ilgili kaynakları üretip üretememe yeteneğine veya bunları karşılayacak maddi gücünün olup olmamasına bakılmaksızın bu kaynakların mülkiyeti üzerinde hak iddia etmesine neden olabilecektir.³⁹

İslam hukukun bu şekilde yorumlanması ve uygulanması ile birlikte bahis konusu ülkelerdeki vatandaşları bağlı buldukları devletlerin etkinliklerinden ne oranda mutluluk duydukları tartışmalı bir konudur. Pratikteki bu uygulama ile İslam devletinin tebaasının ne kadar kazançlı çıktığının ya da kazançlı çıkmanın devleti idare eden yönetici sınıfın mı olduğu sorusunun cevabı tatminkâr bir şekilde verilememiştir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bulunan ülkelerin çoğunda İslam devletinin aslına ve İslam hukukunun temellerinin uygulanması gerektiği fikirlerinin giderek yaygınlık kazanmakta olduğu açıktır.⁴⁰

İran Buy-Back Anlaşmaları

Orta Doğu bölgesinde imzalanan ilk petrol anlaşması İran Şahı Nasreddin ile İngiliz Baron Julius de Reuter arasında 25 Haziran 1872 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşma de Reuter'e yetmiş yıl boyunca İran'da bulunan bütün petrol, gaz ve diğer maden kaynaklarının tümünü bulup işleme ve demiryolları inşa etme imkânı tanıyordu. Altın ve gümüş gibi diğer değerli taşlar bu imtiyazın dışında tutulmuştu. Lord Curzon, bu anlaşmadan bahisle düşleyebileceğim en olağanüstü ve eksiksiz teslim olma anlaşması yaklaşımında bulunmaktaydı.⁴¹

Ev sahibi ülkeler tarafından önde gelen petrol şirketlerine veya yabancı yatırımcılara böyle cömert imkânlar sunma uygulaması yalnızca İran'a mahsus değildi. Ekonomik ve siyasi sıkıntılar içerisinde bulunan zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip ev sahibi ülke yöneticileri ekonomilerini geliştirmek ve kendilerine bir kazanç sağlamak için yabancı yatırımcılar ile bu şekilde bir işbirliği kurma yoluna gitmişlerdir. Yabancı yatırımcılar, sahip oldukları teknik bilgi, alet edevat ve finans gücü ile hareket edip bu ülkelerin doğal kaynaklarını

³⁹ Walied El-Malik, "Minerals Investment Under Sharia Law", *Arab Law Quarterly*, Cilt: 8, No. 2, 1993, s. 115.

⁴⁰ Noah Feldman, *The Fall and the Rise of the Islamic State*, (Princeton: Princeton University Press, 2008), s. 5.

⁴¹ Michael Bunter, "Early Concessions in the Middle East", *OGEL*, Cilt: 1, No. 1, Ocak 2003, s. 1.

çok uzun yıllar boyunca işleyip yeryüzüne çıkarmışlardır. Ev sahibi ülke yöneticileri ile yabancı yatırımcılar arasında yapılan bu çeşit imtiyaz anlaşmalarının hükümlerine göre ev sahibi ülke topraklarında bulunan petrol yabancı şirketlerin aidiyeti altında değerlendirilmekteydi.⁴² Petrol endüstrisinin ilk yıllarında uygulanan imtiyaz sisteminin bazı coğrafyalarda halen uygulanmaya devam ettiğini belirtmekte fayda vardır. Mayıs 1937’de yetmiş beş yıl geçerlilik süresi ile Umman Sultanlığı ile yatırımcı petrol şirketi arasında imzalanan anlaşmanın 2012 yılına kadar faaliyetini sürdüreceğini belirtmek gerekmektedir. Umman petrolünü işleyip yeryüzüne çıkaran imtiyazı alan şirketin katılımcılarının dağılımı ise şöyledir: Petroleum Development Oman isimli şirketin hislerinin % 60’ı Umman Devletine, % 35’i Shell’e, % 3 Total’e ve % 2’si Gulbenkinyan şirketine aittir.⁴³

Yirminci yüz yılın ikinci yarısı ile birlikte ev sahibi ülkeler, yabancı şirketlerin baskınlığı altında bulunan kendi ülkelerinin petrol endüstrilerini millileştirme yoluna gitmişlerdir. Petrol, İran örneğinde olduğu gibi, bu ülkeler için finansal birikimin temel kaynağını oluşturmaktadır.⁴⁴ Millileştirmeden önce bu ülkelerin milli petrol şirketleri yabancı şirketlerin etkinliklerini sadece dışarıdan izlemek durumunda kalmış kendi ülkesinin toprakları üzerinde yapılan çalışmalar üzerinde herhangi bir söz sahibi olmamıştır. Yabancı yatırımcıları teşvik etmekle birlikte İran gibi ev sahibi ülkelerin de ilgili operasyonlar içerisinde aktif katılımcılar olarak yer alacağı yeni uygulamaların türetilmesi gerekmiştir.⁴⁵

Ev sahibi ülkeler ile yatırımcı petrol şirketleri arasında yeni tür anlaşmalar yapmak yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, üretim paylaşım anlaşmaları geliştirilmiştir. Üretim paylaşım anlaşmaları ile yatırımcı şirketler ev sahibi ülkelerin petrol kaynaklarını işleyip yeryüzüne çıkarmaya başlamış olmakla birlikte bu sistemin imtiyaz sisteminden en belirgin farklarının başında çıkarılan petrolün ev sahibi ülkenin aidiyetinde kalmaya devam etmesi hususu gelmektedir. Petrol yeraltından çıkarıldıktan sonra elde edilen ürün varılan anlaşmanın hükümlerine göre öncelikle maliyet kurtarım petrolü oranı ayrılarak yatırımcı şirketin harcamalarının karşılanması yoluna gidilmektedir. Hidrokarbon kaynağına sahip ülkelerin kendi toprakları üzerinde etkinliklerde bulunan petrol şir-

⁴² Daniel Vielleville ve Baiju Simal Vasani, “Sovereignty Over Natural Resources Versus Rights Under Investment Contracts: Which One Prevails?”, *OGEL*, Cilt: 6, No. 2, Nisan 2008, s. 2.

⁴³ Michael Bunter, “Petroleum Contracts in Islamic Law: the Concession and Contractor Agreements”, *OGEL*, Cilt: 3, No. 3, Ekim 2005, s. 12.

⁴⁴ Massoud Karshenas, *Oil, State and Industrialization in Iran*, (Cambridge: Cambridge University Press), s. 88.

⁴⁵ Rouhollah Ramazani, “Oil and Law in Iran”, *Journal of the John Bassett Moore Society of International Law*, Cilt: 2, Yıl: 1961–1962, s. 57.

ketlerinin ücretini ödemek için yeterli mali gücü olmayabilmektedir. Ev sahibi ülkeler, yatırımcı şirketin ücretini ödemek için elde edilen petrolü henüz kuyu başında anlaşma ile varılan oran kadarını ilgili şirketin aidiyetine devretmektedirler. Yatırımcı petrol şirketlerine yapılan ödeme nakit para ile değil de anlaşılabilir miktar oranında petrol ödemesi ile yapılmaktadır.⁴⁶ İşleyişin sonraki kısmı ise kalan petrolün (üretimin) ev sahibi ülke ile yatırımcı şirket arasında paylaşımına gidilmesidir. Üretimin paylaşılması sonucunda belirlenen oran yine yabancı şirketin aidiyetine devredilmektedir.

Petrol endüstrisinde yaşanan küresel eğilimlerin etkilerini bütün dünyada hissettirdiği açıktır. Ancak bu genel etkinin Orta Doğu bölgesinde daha özel bir şekilde hissedildiğini ve yansımalar bulunduğunu belirtmekte fayda vardır. Orta Doğu bölgesi özelinde düşünüldüğünde petrol, ana ihraç maddesi olma konumundadır. Hatta bazı ülkelerde yegâne ihraç maddesi olup ülkenin neredeyse tek gelir kaynağı konumundadır. Ekonomik girdinin temelini oluşturmaktadır. Bu durum bahis konusu bölgede az petrolü olan veya hiç petrolü olmayan ülkeler için de geçerlidir.⁴⁷ Hidrokarbon kaynakları açısından zengin olmayıp büyük oranda petrol sahibi olmayan ülkeler, ekonomik devinimleri için belirli oranlarda petrol zengini ülkeler tarafından desteklenmektedirler. Bölgede petrol fakiri ülkelere zengini ülkelere doğru bir nevi göç yaşanmakta, işçi akımı olduğu görülmektedir. Petrol zengini ülkelerde çalışan bu işçiler, kendi ülkelerine para göndermekte ve ülkelerinin refahına bu şekilde katkıda bulunabilmektedirler. Bu nedenle petrol konusundaki mülahazalar yalnızca üretici ülkeler içerisinde değil, bölgenin tümü üzerinde etkisini hissettirmektedir.

Bölgenin tümü göz önüne alındığında hesaba katılması gereken bir diğer unsur da yükselen köktenci akımların varlığıdır. Uzunca bir süreden beri halk, yöneticilerinin İslami prensipleri yeterince benimseyip bu doğrultuda hareket etmediği görüşündedir. Bu durum yalnızca yöneticilerin pratikteki uygulamaları ile sınırlı da değildir. Bölgedeki halklar arasında yönetim şeklinin kurumsal olarak İslami prensipler çerçevesinde oluşması gerektiği yönünde bir kanın olduğu gözlemlenebilmektedir. Nitekim Ürdün Üniversitesi Stratejik Çalışmalar Merkezi'nin Şubat 2005'te yayınladığı bir çalışmaya göre Arap toplumları arasında İslam hukukunun temel alınması gerektiği üzerinde yaygın bir kanının olduğu belirtilmektedir. Katılımcılara İslam hukukunun yargı sisteminin tek kaynağı mı olması gerektiği, yargı sisteminin unsurlarından birisi olması gerektiği mi yoksa yargı sisteminin herhangi bir kaynağını oluşturup oluşturmaması gerektiği sorusu yönlendirilmiştir. Ürdün, Filistin ve Mısır gibi ülkelerde katılımcıların yaklaşık olarak üçte ikisi İslam hukukunun yargı sisteminin tek unsu-

⁴⁶ Hossain Hassantash, "Trend of Crude Oil Prices: Buy-Back Contracts vs. PSCs", *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009, s. 2.

⁴⁷ Bernard Lewis, *Predictions: The Middle East*, (Great Britain: Phoneix, 1997), s. 37.

ru olması gerektiğini belirtirken kalan üçte biri de yargı sisteminin bir parçası olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸ Benzer bir durumun hidrokarbon sahibi diğer ülkelerde de farklı oranlarda kendisini gösterdiğini gözlemlemek mümkündür. Bu nedenle söz konusu ülkelerdeki pratik uygulamaların bu doğrultuya doğru yöneldiği izlenimini almak mümkündür. Hidrokarbon endüstrisinde uygulanan yaklaşımlar da bu noktaya bir istisna oluşturmamaktadır.

İran’da uygulanan Buy-Back Anlaşmaları, İslam hukukunun hidrokarbon endüstrisinde uygulanmasının ete kemiğe bürünmüş hali olarak değerlendirilmektedir. Herhangi bir petrol kontratının hazırlanış ve imza sürecinde unutulmaması gereken bir nokta ev sahibi ülkelerin milli petrol şirketleri ile yatırımcı petrol şirketlerinin çıkarlarının bir birinden farklı olduğu gerçeğidir.⁴⁹ Bu çıkar kargaşası denkleminin içerisine ev sahibi ülkelerdeki hukuk rejiminin sıklığı eklenince anlaşmaya varmanın güçlükleri kendisini daha da ağırlıklı olarak hissettirmektedir. İslam hukuku uygulamaları çerçevesinde İran tarafından ortaya konan Buy-Back anlaşmaları temel olarak bir risk-servis anlaşması görünümündedir. İlk olarak 1995 yılında İran’ın Sirri petrol sahalarının işletilmesi için uluslararası katılımcıların gündemine sunduğu Buy-Back anlaşmasını Amerika Birleşik Devletleri kökenli bir şirket olan Connoco almıştır. Ancak, İran ile belirli bir miktarda ticaret yapılmasını engelleyen yaptırımları teşkil eden İran Libya Sanctions Act nedeniyle projeden çekilmek durumunda kalmıştır. TOTAL firması Connoco’nun yerini alarak ilgili petrol sahasının üretimine başlamıştır. Sonrasında 1998 yılında İran’lı yetkililerin Londra’da düzenlenen bir konferansta ülkeleri sınırları dahilinde bulunan değişik alanlardaki petrol sahalarını Buy-Back anlaşmaları çerçevesinde uluslararası firmaların işbirliğine açmışlardır.⁵⁰

İslam hukuku doktrini ile hareket eden İran Anayasasını çerçevesini belirleyen yaklaşım “Hükümran olan yalnızca Allah’tır ve kanun koyma yetkisi sadece Allah’ındır.” İran Anayasası bu direkt olarak bu hükmün yorumlanması üzerine bina edilmiştir. Anayasanın dördüncü maddesine göre her türlü sivil, cezai, finansal, ekonomik, idari, kültürel, askeri, siyasi ve diğer kanunlar İslami ölçütlere uygun olmalıdır. Bu nedenle, yabancıların doğal kaynaklara sahip olması yasaklandığı gibi yabancılara doğal kaynaklar üzerindeki herhangi bir kontrolü de yasaklanmıştır.⁵¹

⁴⁸ University of Jordan , *Revisiting the Arab Street: Research from Within/University of Jordan-Amman: Center for Strategic Studies, 2005*, s. 55.

⁴⁹ Hossein Hassantash, “Buy-Back Contracts and Asymmetric Information”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009, s. 2.

⁵⁰ Me M., “The Iranian Buy-Back Model and its Efficiency in the International Petroleum Market- A Legal View”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009, s. 7.

⁵¹ Michael Bunter, “The Iranian Buy-Back Agreement”, *OGEL*, Cilt: 1, No. 2, 2003, s. 1.

Belirlenen bir hidrokarbon sahasında bulunan ürünün yeryüzüne çıkarılması amacını taşıyan bu uygulama ile National Iranian Oil Company (NIOC: İran Milli Petrol Şirketi) ile yatırımcı firma arasında bir anlaşma varılır. Anlaşma öncelikle hidrokarbon kaynaklarını arama-tarama ile sınırlıdır. Birkaç yıl alabilen bu süreçten sonra ilgili hidrokarbon kaynaklarının üretimine geçilmesi sürecidir. Yaklaşık olarak 7 ila 12 yıl gibi bir süreyi kapsayan bu aşamada arama-tarama etkinliklerini yürüten firmanın üretimi de yapması zorunluluğu yoktur ancak öncelik sahibidir. Üzerinde anlaşılan hükümler uyarınca üretime başlanır. Yatırımcı firmanın ücreti nakit para ile ödenmez. Üretim sonucu ortaya çıkan ürünün –petrolün- anlaşılan kısmı bu şirkete satılır. İlgili ücretin ödeneceği zaman cari olan petrol fiyatları temel alınarak hesaplamalar yapılır.⁵²

Yatırımcı petrol şirketinin banka giderleri, keşif ve üretim maliyeti gibi çeşitli masraflarının karşılanması yanı sıra kendisine aylık başka ödemeler de yapılmaktadır. Yapılan bu ödemeler LIBOR oranları hesabı ile yapılır. LIBOR (London Interbank Offered Rate), Londra bankaları arasında günlük olarak belirlenen, dolar mevduatı faiz oranı ile yapılır. Genellikle üç-altı ay vadeli krediler için geçerli olan bu faiz oranı, uluslararası kredi işlemlerinde referans olarak hesaplanır.⁵³ Yapılan bu LIBOR ödemesinin yanı sıra yatırımcı şirkete üzerinde uzlaşılan bir faiz ile getiri oranı (rate of return) hesaplanarak ödemesi yapılır.

Buy-Back anlaşmalarının küresel petrol endüstrisinin kendi yaklaşımları açısından bir kısım sıkıntılarının bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Getiri oranının belirlenmiş olması, gelişen durumlar için esneklik göstermemesi, bir sıkıntı kaynağı oluşturmaktadır. Bu projelerin ömrünün çok kısa olması ayrı bir sorundur. Arama-tarama hakkının direkt olarak üretim hakkına aktarılmaması ise projenin bir safhasında bir kısım belirsizliklerin oluşmasına yol açmaktadır. Anlaşmanın hükümlerinin tümü hiç esnek olmamakla birlikte gelişen zaman içerisinde ortaya çıkan yeni durumlara adapte edilebilmesi imkânını içerisinde barındırmamaktadır.⁵⁴ Bürokratik uygulamaları çok fazla olan bu anlaşma ile yatırımcı petrol şirketi milli petrol şirketi arasında çok büyük oranda bir bilgi akışının gerçekleştiğini, söz konusu unsurların çok fazla iletişim içerisinde bulunduğunu iddia etmek güçtür.

Küresel hidrokarbon endüstrisinin kendi bünyesinde bulunan pratik uygulamalar açısından bir kısım sorunlar oluşturan bu hususların yanı sıra, İslami kaygılar içerisinde ortaya çıkan Buy-Back anlaşmalarının İslami olmayan un-

⁵² Alexander Brexendorff ve diğerleri, “The Iranian Buy-Back Approach”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009, s. 7.

⁵³ *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2002), s. 234.

⁵⁴ Hooman Farnejad, “How Competitive is the Iranian Buy-Back Contracts in Comparison to Contractual Production Sharing Fiscal Systems?”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009, s. 12.

surları da içerisinde barındırdığını belirtmek gerekmektedir. Buy-Back anlaşmaları İslam'ın kabul etmediği riba (faiz) ve kumar gibi nitelendirilebilecek olan çok yüksek oranda risk ve belirsizlik unsurlarını içermektedir.⁵⁵

Riba, İslam terminolojisinde akitlerde şart koşulmuş bulunan karşılıksız fazlalık ya da ribevi mallardan aynı sınıfına dâhil olanların birbirleriyle veresiye olarak satılması anlamında kullanılmaktadır.⁵⁶ Hangi tür anlaşmaların riba statüsüne nasıl girdiğine dair mezhepler arasında küçük farklılıklar bulunabilmektedir. Ancak, riba, hiç şüphesiz İslam hukukunun birincil kaynağını oluşturan iki unsur olan Kur'an ve Sünnet tarafından yasaklanmıştır.⁵⁷

Buy-Back anlaşmalarının İslami prensipler ile bağdaşmamasının bir diğer ayağını da yüksek oranda risk ve belirsizlik unsuru içermesi durumu oluşturur. Şayet küresel petrol fiyatları yüksek ise az aynı miktarda iş için daha az petrol verilirken küresel petrol fiyatlarının göreceli olarak düşük olması durumunda aynı miktarda iş ve emek için daha fazla petrol ödenir. Petrol bulunup bulunmaması başlı başına yüksek bir risk unsuru oluşturmaktadır. Üretim sürecinin verimli olup kar getirip getirmeyeceği ayrı bir risk unsurudur. Bunlara ilaveten, yatırımcı petrol şirketine yapılacak ödemenin hangi tarihte ne kadar olacağı önceden kestirilemeyen küresel petrol fiyatlarına bağımlı olarak yapılacağı dikkate alındığında bahis konusu anlaşmanın hemen hemen her aşamasının çok yüksek oranlarda risk ve belirsizlik unsuru barındırdığını belirtmek gerekmektedir.

Buy-Back anlaşmalarının küresel petrol endüstrisi pratiğindeki uygulamalar ile daha uyumlu olması ve İslami kaygılar ile yola çıkan bu uygulamanın İslam'ın temel prensipleri ile çakışmaması gerekmektedir. Bu çerçevede, Buy-Back uygulamalarında daha esnek bir yapıya ve daha yapıcı bir yöne doğru gitme eğiliminin olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁵⁸

Sonuç

İslam, yaklaşık olarak bir milyardan fazla insanın dini inancını teşkil etmektedir. Yaklaşık olarak kırk üç ülkede insanların çoğunluğunu oluşturmaktadır ve küresel doğal gaz ve ham petrol rezervlerinin azımsanmayacak bir kısmına sahip yirmi sekiz ülkede resmi devlet dini konumundadır. Bin yıldan daha uzun bir süredir oluşturulan İslam hukuku, bu ülkelerin büyük bir çoğun-

⁵⁵ Michael Bunter, *An Introduction to the Islamic Law and to its Effect on the Upstream Petroleum Sector*, s. 11.

⁵⁶ Fikret Karaman ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), s. 555.

⁵⁷ İbrahim Shihata, "Some Observations of RIBA and the Challenges 'Islamic Banking'", *CEPMLP Journal*, Cilt: 7, Temmuz-Aralık 2000, s. 14.

⁵⁸ N Mohammad, "The New Face of Iranian Buy-Back Contract: Any Hope for Foreign Investment?", *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009, s. 19.

luğunda kendisini hissettirmektedir. 1950’li yıllardaki gerilemesine rağmen Arap dünyasındaki devletlerin vatandaşlarının ekonomik ve politik bağımsızlıklarını sağlama konusunda başarılı olmaktan uzak bir görüntü vermesi nedeniyle bir yeniden doğuş süreci yaşamaktadır.⁵⁹ Bu bağlamda, bu çalışmanın konusunu oluşturan İslam hukukunun hidrokarbon kaynakları üzerinde azımsanmayacak bir etkisi olduğu ve bu etkinin önümüzdeki zaman dilimi içerisinde kendisini daha fazla hissettireceği açıktır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde İslamcı akımların yaygınlık kazanmakta oldukları gözlemlenmektedir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Günümüzde İslamcılık sosyal bir eleştiriyi temsil ediyor olmakla birlikte batıcı ve teknokratik yönetici sınıfına karşı siyasal bir başkaldırı hüviyetini de almıştır. Yönetici sınıf ekonomik ve siyasal hayatı kontrolü altında tutmaktadır. Artan eşitsizliklerden dolayı bu sınıfın konumu belirli bir meydan okuma ile karşı karşıya bulunmaktadır.⁶⁰ Bu durum döngüsel olarak bölgede dini temelli akımların güç kazanmasına yol açmaktadır. Selefiye akımını etkisiyle İslam’ın ilk günlerine, Hz. Muhammed dönemindeki uygulamalara dönülmesi yaklaşımları toplum arasında yer bulmaya başlamaktadır.⁶¹

Bu durum, birçok konuda İslam hukukunun aslının önem kazanmasını da beraberinde getirmektedir. İslam hukukunun gerek maden kaynakları gerekse ticaret kuralları üzerindeki etkisi giderek ağırlık kazanmaktadır. Bahis konusu bölgelerde daha önce hazırlanıp uygulanmış olan hukuki ve ticari düzen, sosyoekonomik olayların etkisi ve köktenci akımların etkisiyle yerini İslami unsurlara dönüşe bırakma eğilimine girmeye başlamakta olduğu izlenimini uyandırmaktadır.⁶² Bu nedenle İslam hukukunun hidrokarbon kaynaklarına bakış açısı ve yaklaşımı pratikteki uygulamalarının tekâmül ettirilmesiyle önümüzdeki zaman dilimi içerisinde etkisini arttırarak varlığını hissettirecek izlenimi yaratmaktadır.

⁵⁹ Glenn Roberts, *Sharia Law and the Arab Oil Bust: Petrocurse or ‘Cost of Being Muslim?’*, (Basılmamış Doktora tezi, Houston Üniversitesi, 2002), s. 12.

⁶⁰ Oystein Noreng, “Oil and Islam”, *CEPMLP Journal*, Cilt: 10, Makale: 10, Mart 2002, s. 4.

⁶¹ Leonardo Maugeri, *The Age of Oil: The Mythology, History and Future of Worlds’ Most Controversial Resource*, (London: Praeger, 2006), s. 264.

⁶² H.S. Shaaban, “Commercial Transactions in the Middle East: What Law Governs?”, *Law and Policy in International Bussiness*, Cilt: 31, No. 1, 1999–2000, s. 159.

Kaynakça

- AKTAN Hamza, "Maden", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 27*, İnceleme Kurulu: TOPALOĞLU Bekir ve diğerleri, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003).
- ALGÜL Hüseyin, "Hz. Muhammed'i Bilmek", *İslam'a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, Editör: HÖKELEKLİ Hayati, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).
- Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, (İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2002).
- ARMAĞAN Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001).
- ASKARI Hossein ve TAGHAVI Roshanak, "The Principle Foundations of an Islamic Economy", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, Cilt: 58, No. 235, 2005.
- BİRİŞİK Abdülhamit, "Kur'an-ı Kerim'i Bilmek", *İslam'a Giriş Gençliğin İslam Bilgisi*, Editör: HÖKELEKLİ Hayati, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).
- BREXENDORFF Alexander ve diğerleri, "The Iranian Buy-Back Approach", *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009.
- BUNTER Michael, "Early Concessions in the Middle East", *OGEL*, Cilt: 1, No. 1, Ocak 2003.
- BUNTER Michael, "Petroleum Contracts in Islamic Law: the Concession and Contractor Agreements", *OGEL*, Cilt: 3, No. 3, Ekim 2005.
- BUNTER Michael, "Sovereignty over Minerals and Petroleum in the Islamic Law and the Question of Ownership", *OGEL*, Cilt. 4, No. 1, 2006.
- BUNTER Michael, "The Iranian Buy-Back Agreement", *OGEL*, Cilt: 1, No. 2, 2003.
- BUNTER Michael, "The Islamic Law and Petroleum Developments in the Countries of North Africa and the Arabian Gulf", *OGEL*, Cilt. 1, No. 4, 2003.
- BUNTER Michael, *An Introduction to the Islamic Law and to its Effect on the Upstream Petroleum Sector*, (Dundee: CEPMLP, 2003).
- CEZİRİ Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, Çeviren: KESKİN Mehmet, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990).
- CİN Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985).
- DAVIS Nancy ve ROBINSON Robert, "The Egalitarian Face of Islamic Orthodoxy: Support for Islamic Law and Economic Justice in Seven Muslim-Majority Nations", *American Sociological Review*, Cilt: 71, No. 2, 2006.
- DAVUTOĞLU Ahmet, "Devlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 9*, İnceleme Kurulu: TOPALOĞLU Bekir ve diğerleri, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994).
- DEMİR Fahri, *İslam Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003).
- DEMİRCİ Mustafa, "İkta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 22*, İnceleme Heyeti: TOPALOĞLU Bekir ve diğerleri, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).
- DONNER Fred, "The Formation of the Islamic State", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 106, No. 2, 1986.
- EL-MALIK Walied, "Minerals Investment Under Sharia Law", *Arab Law Quarterly*, Cilt: 8, No. 2, 1993.
- EL-MALIK Walied, "State Ownership of Minerals Under Islamic Law", *Journal of Energy and Natural Resources Law*, Cilt: 14, No. 3, 1996.
- ERUL Bünyamin, "Sünnet", *İslam'a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: PAÇACI Mehmet, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).
- FARNEJAD Hooman, "How Competitive is the Iranian Buy-Back Contracts in Comparison to Contractual Production Sharing Fiscal Systems?", *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009.
- FELDMAN Noah, *The Fall and the Rise of the Islamic State*, (Princeton: Princeton University Press, 2008).

GÖRGÜN Tahsin, “Kur’an: Vahyin Özü”, *İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: ERUL Bünyamin, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).

HASSANTASH Hossain, “Trend of Crude Oil Prices: Buy-Back Contracts vs. PSCs”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009.

HASSANTASH Hossein, “Buy-Back Contracts and Asymmetric Information”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009.

HATİBOĞLU İbrahim, “Dini Bilgi ve Hükümlerin Kaynağı”, *İslam’a Giriş Temel Esaslar*, Editör: ULUDAĞ Süleyman, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).

HOYOS Carola, “Honorary Mention: Iraq National Oil Company”, *Financial Times*, 11 Mart 2007.

HOYOS Carola, “The New Seven Sisters: Oil and Gas Giants Dwarf Western Rivals”, *Financial Times*, 11 Mart 2007.

İLMİHAL 1 İman ve İbadetler, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008).

KARAMAN Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006).

KARAMAN Hayreddin, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 13*, İnceleme Kurulu: TOPALOĞLU Bekir ve diğerleri, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996).

KARAMAN Hayreddin, “İctihad ve Tecdid”, *İslam’a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: PAÇACI Mehmet, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).

KARSHENAS Massoud, *Oil, State and Industrialization in Iran*, (Cambridge: Cambridge University Press).

KILIÇ Sadık, “Kur’an”, *İslam’a Giriş Evrensel Mesajlar*, Editör: PAÇACI Mehmet, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).

LEWIS Bernard, *Predictions: The Middle East*, (Great Britain: Phoneix, 1997).

M. Me, “The Iranian Buy-Back Model and its Efficiency in the International Petroleum Market- A Legal View”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009.

MARCEL Valerie, *Oil Titans National Oil Companies in the Middle East*, (London: Royal Institute of International Affairs, 2006).

MAUGERI Leonardo, *The Age of Oil: The Mythology, History and Future of Worlds’ Most Controversial Resource*, (London: Praeger, 2006).

MOHAMMAD N, “The New Face of Iranian Buy-Back Contract: Any Hope for Foreign Investment?”, *OGEL*, Cilt: 7, No. 1, 2009.

NAZHAD Arash, “The Link Between Islamic Law and Hydrocarbon Agreements”, *Journal of Islamic Law and Culture*, Cilt. 10, No. 2, 2008.

NORENG Oystein, “Oil and Islam”, *CEPMLP Journal*, Cilt: 10, Makale: 10, Mart 2002.

OBAID Nawaf, *The Oil Kingdom at 100 Petroleum Policymaking in Saudi Arabia*, (USA: Washington Institute for Near East Policy, 2000).

RAMAZANI Rouhollah, “Oil and Law in Iran”, *Journal of the John Bassett Moore Society of International Law*, Cilt: 2, Yıl: 1961–1962.

ROBERTS Glenn, *Sharia Law and the Arab Oil Bust: Petrocurse or ‘Cost of Being Muslim?’*, (Basılmamış Doktora tezi, Houston Üniversitesi, 2002).

SHAABAN H.S., “Commercial Transactions in the Middle East: What Law Governs?”, *Law and Policy in International Bussiness*, Cilt: 31, No. 1, 1999–2000.

SHIHATA İbrahim, “Some Observations of RIBA and the Challenges ‘Islamic Banking’”, *CEPMLP Journal*, Cilt: 7, Temmuz-Aralık 2000.

STEVENS Paul, “National Oil Companies and International Oil Companies in the Middle East: Under the Shadow of Government and the Resource Nationalism Cycle”, *Journal of World Energy Law & Bussiness*, Cilt: 1, No. 1, 2008.

SUAWAIDI Al, “Development of the Legal Systems of the Gulf Arab States”, *Arab Law Quarterly*, Cilt: 8, No. 2, 1993.

TABAKOĞLU Ahmet, “İslam Medeniyetinde İktisadi Hayat”, İslam’a Giriş Evrensel Mesajlar, Editör: PAÇACI Mehmet, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008).

TABAKOĞLU Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003).

University of Jordan , *Revisiting the Arab Street: Research from Within/University of Jordan-Amman: Center for Strategic Studies, 2005.*

VIELLEVILLE Daniel ve VASANI Baiju Simal, “Sovereignty Over Natural Resources Versus Rights Under Investment Contracts: Which One Prevails?”, *OĞEL*, Cilt: 6, No. 2, Nisan 2008.

ZUBAIDA Sami, *İslam Halk ve Devlet*, Çeviren: OĞUZ Sami, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

ZUHAYLİ Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi Cilt 3*, Tercüme: EFE Ahmet ve diğerleri, (İstanbul: Risale Basın Yayın Dağıtım, 1990).